

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וירא, תשע"ו
מספר 1142בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פחד יצחק

יאיר ברקאי

הביטוי "פחד יצחק" ייחודי אמנם לפרשת "ויצא", אך הוא מאפשר להתבונן בסיפור העקדה שבפרשתנו מזווית-ראייה פחות מקובלת, ובכך יעסוק המאמר.

לאחר שעזב יעקב בחשאי את בית לבן, יחד עם משפחתו, רדף אחריו לבן, וכשהשיגו התפתח ביניהם דו-שיח חריף. בין הטיעונים של יעקב להאשמותיו של לבן, הוא אמר את הדברים הבאים (בר' לא: מב):

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבֵן לָבָן אֲנִי אֶבְרָהָם וְפָחַד יִצְחָק הִנֵּה לִי כִּי עָתָה רִיקָם שְׁלַחְתָּנִי אֶת עֲנָנִי וְאֶת יָגִיעַ כְּפִי רָאָה אֶל־לֵהִים וַיִּוֹכַח אִמָּשׁ.

יעקב חזר על ביטוי זה גם לקראת הפרידה מלבן (שם: נג): "אֶל־לֵהִים אֶבְרָהָם וְאֶל־לֵהִים נָחֹר יִשְׁפָּטוּ בֵּינֵינוּ אֶל־לֵהִים אֲבִיהֶם וַיִּשְׁבַּע יַעֲקֹב בְּפָחַד אָבִיו יִצְחָק". הביטוי "פחד יצחק" סובל פירושים שונים, אך אנו נתמקד באלה שיש להם זיקה לעקדת יצחק.

אכן עזרא כותב בפירושו על אתר: "וישבע יעקב בפחד אביו במי שהיה אביו מפחד ממנו. ויש אומר זה הפחד רמז ליום העקידה, ואיננו רחוק". הערת ראב"ע "ואיננו רחוק" מלמדת שהוא רואה בפירוש השני דברים המכוונים לפשט. כלומר, יעקב מעדיף להישבע ברגע המכונן שבחיי אביו יצחק, בעקדתו, מאשר להישבע בשם ה'. ראב"ע מתבסס על הנאמר בעקדה (בר' כב: יב): "כִּי עָתָה יִדְעָתִי כִּי יִרְאֶה אֱלֹהִים אֶתָּה", שהם דברי ה' ששמע יצחק ממלאך ה', שמנע מאביו לשוחטו.¹ הווה אומר, "פחד יצחק" הוא ביטוי המחליף את יראת ה' המוזכרת בסיפור העקדה.

יעקב סבר, כנראה, שיראת ה' של אביו יצחק עשויה להשפיע על לבן לקיים את שבועתו, ולא לפגוע ביעקב ובמשפחתו לעולם.

גם רד"ק מדגיש בפירושו (לבר' לא: מב) את יראת ה' של יצחק: "ופרושו, כי היה יעקב אמר פחד יצחק על העקדה, שמפחדו לא-ל מסר עצמו לשחיטה".

רד"ק מלמדנו להבחין בין "לפחד מ-" ובין "לפחד ל-". בעוד שראב"ע מייחס את "פחד יצחק" ליראת ה' של יצחק "במי שהיה אביו מפחד ממנו", רד"ק מתייחס לפחדו של יצחק אל ה'. בהושע (ג:ה²) כתוב: "אַחַר יָשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבָקְשׁוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם וְאֶת דָּוִד מֶלֶכָם וּפָחַדוּ אֵל ה' וְאֵל טוֹבוֹ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים". "פחדו אל" הוראתו בפסוק - ימהרו לשוב אל ה' ויגיעו במהרה אל טובו, וראו גם מיכה (ז:ז).

רד"ק מציין את שיתוף הפעולה של יצחק בעת עקדתו מפחדו לא-ל, וכך מקבל הביטוי "פחד יצחק" ממד נוסף, כפירוש רד"ק על הפסוק במיכה: "אל ה' א-להינו יפחדו - כי ידעו כי אין זולתו". דהיינו, יראת ה' של יצחק היא זו שהניעה אותו למסור נפשו בעת העקדה.

אף אברבנאל, בפירושו על אתר, מגיע למסקנה דומה: "נשבע בפחד אביו יצחק בעקדה וכאלו נשבע בעקדתו". אברבנאל מדגיש פן נוסף: אדם שנעקד על-גבי המזבח בצו הא-ל יש לו מעמד מיוחד במינו; מעמד המביע שלמות מוסרית עליונה, ובזכותה יעקב מבקש להיוושע בעת מצוקתו.

* ד"ר יאיר ברקאי הוא ראש המכללה האקדמית הדתית להכשרת מורים, ע"ש הרא"מ ליפשיץ בירושלים. הדברים נכתבים בתפילה להחלמתם של נכדינו היקרים, אוהד חיים ורביד בני עדי ציפורה ואסף לוי, ולזכרם המבורך של אהר"לה ודודו שוסיוב ז"ל.

¹ כך פירש גם ר' יהודה קיל, פירוש דעת מקרא, ירושלים 2000, עמוד שפד, הערה 244א,

² ראו הערות 2, 3 של קיל שם.

הרעיון מובע בצורה מורחבת בפירושו של רבינו בחיי (רבי בחיי בן אשר אבן חלואה, 1255 - 1340, סראגוסה, ספרד) לפסוק מב:

'ופחד יצחק היה לי', ע"ד הפשט: מי שמפחד ממנו יצחק היה בעזרי, וזאת כוונת אונקלוס.

ויש שפירש: "ופחד יצחק", רמז ליום העקדה, או ליום הברכה, כי שם חרד יצחק חרדה גדולה שראה גיהנם תחתיו, ואז קיים ברכתו של יעקב, שאמר: "גם ברוך יהיה" (בר' כז:לג). זהו שאמר: "כי עתה ריקם שלחתי", כלומר לולא אותו פחד שהיה בשבילי ולתועלת.

בעל "תולדות יצחק" (ר' יצחק ב"ר יוסף קארו, טולידו ספרד, 1458-1535, פרשן מקרא ודרשן ידוע) מוסיף את הרעיון שיצחק היה שותף בקיום מצוות ה' שנצטווה אברהם אביו בעקדה:

...ויש אומרים כי פחד רמז לעקידה והיא הועילה לי, ואם כן פי' וישבע יעקב בפחד אביו הכוונה בו שנשבע בעקידת אביו, כמי שנשבע במצוה, שאביו נצטווה בעקידה.

יעקב נשבע באותו מקור הקדושה של קיום המצווה שקיים יצחק אביו.

הביטוי "פחד יצחק" מתקשר אף לימי הסליחות בחודש אלול ולמצוות תקיעת השופר של ראש השנה, כפי שפירט רבינו בחיי בפירושו לפסוק מהעקדה (בר' כב:יג):

וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו וַיִּרְא וְהִנֵּה אֵיל אַחַר נֶאֱחָז בְּסֶבֶךְ בְּקִרְנָיו וַיִּלָּךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת הָאֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֵלָה תַּחַת בְּנוֹ... ועל דרך המדרש: (ב"ר נו, יג) אחר נאחז בסבך בקרניו, אחר שישאל נאחזין בעבירות כל ימות השנה ומסתבכין בצרות נוטלין בראש השנה השופר של איל... סופן להגאל בקרנו של איל, שנאמר: (זכריה ט:ד) "וה' בשופר יתקע". ודעת רז"ל: (פרקי דר"א פל"א) כי שופר של מתן תורה שכתוב בו: וקול שופר חזק מאד, שופר אילו של יצחק היה. ובראש השנה שהוא יום הדין נצטוונו לתקוע בשופר, ואף על פי ששנינו: (ר"ה כו, א) כל השופרות כשרין, מצוה מן המובחר בשל איל.

וידוע כי מאמר זה "שופר אילו של יצחק היה", כוונתו על מדתו של יצחק, לא על גופו ועצמותיו ממש, שהרי האיל הזה כולו היה עולה כליל עם קרניו וטלפיו, אבל החכמים ירמזו לנו על מדת הגבורה ששמענו מפיו: אנכי, ולא יהיה לך, והוא "פחד יצחק" אשר אנו מבקשים בעת צרה ואומרים: עננו פחד יצחק, הוא הקול הנשמע במתן תורה, ואילו אנו רומזים בקול השופר שאנו תוקעין בראש השנה שהוא היום שנברא בו העולם.

הנה כי כן, פחדו של יצחק מקבל ממד נוסף ומתקשר לקול הנשמע במתן תורה בנוסף לקול השופר בראש השנה יום הרת העולם. ואילו אנו מכוונים תפילותינו בעת צרה ובקשת הסליחות.

לקראת סיום דברינו נדון בממד נוסף המתקשר ב"פחד יצחק", בפחד האנושי המלווה את האדם בעת חרדתו ומצוקתו, ברגע שבו המוות נשקף מול עיניו. הסיפור המקראי אינו דן במשקעים שנותרו בנפשו של יצחק לאחר העקדה. והרי לא יעלה על הדעת שחווית העקדה לא השאירה חותם עמוק בזיכרונו של יצחק; רישום שילווה אותו עד סוף ימיו. רמז לדברינו ניתן למצוא במדרש (פרקי דרבי אליעזר [היגר], "חורב" פרק לא):

ר' יהודה אומר: עשרים שנה היתה רבקה עקרה ולאחר עשרים שנה לקח יצחק את רבקה והלך להר המוריה למקום שנעקד שם והתפלל עליה על הריון הבטן ונעתר לו הב"ה שנ' "ויעתר לו ה'" (בר', כג:כא).

רק לאחר עשרים שנים של תפילות והמתנה קשה להיריון של רבקה רעייתו, החליט יצחק לקחתה למקום שבו התרחש האירוע המכונן של חייו, אל הר המוריה שעליו נעקד במצוות הא-ל, ועמד להישחט במאכלת הנמצאת בידי אביו.

הרש"ר הירש (הרב שמשון בן רפאל הירש, 1808–1888, מאבותיה של הנאו-אורתודוקסיה בגרמניה במאה ה-19) כתב בפירושו לבר' לא: מב:

...פחד יצחק איננו שם ה', כי אם פחד העקדה, הרגע הגדול, בו ראה יצחק את המאכלת שלופה מעליו. היתה זו נקודת השיא של השלמתו המוסרית של יצחק.

הפן האנושי, אינו מוריד מאומה מגודל המעמד, אלא חושף את הענווה הרבה של יצחק, שאינו ממהר להשתמש בזכות העקדה השמורה לו, אף לא כדי לדרוש את קיום הבטחת הזרע שניתנה לאביו בסיום מעמד העקדה (בר' כב:טז-יז):

וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' פִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וְלֹא חִשַּׁבְתָּ אֶת בְּנֵךְ אֶת יַחֲדָךְ, פִּי בָרַךְ אֶבְרָהָם וְהִרְבָּה אַרְבֵּה אֶת זַרְעֲךָ כְּכֹכְבֵי שָׁמַיִם וְכַחֲלוֹל אֲשֶׁר עַל שְׁפַת הַיָּם וַיִּרְשׁ זַרְעֲךָ אֶת שְׁעַר אֵיבָיו.

יצחק המתין עשרים שנים עד שגמלה החלטתו להתגבר על הפחד מפני המקום הנורא, הר המוריה.

כאמור, במקביל לפן הענווה קיים הפחד הקיומי שהתעורר בעת עקדתו על המזבח ושהותיר את רישומו בנפשו של יצחק עד סוף ימיו. לכן נמנע יצחק מלהגיע להר המוריה כל אותן שנים, אלא שהרצון לראות במימוש הבטחת ה' בדבר המשך זרעו וחפצו הכן לסייע לרבקה לצאת ממצוקתה הנפשית עקב עקרותה, סייעו לו להתגבר על פחדו וללכת להר המוריה יחד עם רעייתו.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש

עורכת לשון: רחל הכהן-שיף